

STUDIE

Josef Mlejnek

Solidarita jako sociální a politické hnutí – pokus o kvadraturu kruhu?

Koncem srpna 1980 došlo k uzavření tzv. Gdaňských dohod, kdy byl polský komunistický režim stávkujícími dělníky donucen uznat jejich nezávislý odborový svaz jako regulerního partnera a podepsat s ním řadu smluv, týkajících se nejen ekonomických, ale i politických otázek. V létě 1980 tak vzniklo legendární hnutí Solidarita, a byť se polský režim nakonec uchýlil k násilí a vyhlášením válečného stavu v prosinci 1981 všechny dohody pošlapal, dokázal tím pouze načas oddálit svůj vlastní konec.

Tento text je zaměřen na analýzu Solidarity jakožto sociálního a politického hnutí, jeho cílem je popsat její kořeny, příčiny vzniku, složení z hlediska zastoupení jednotlivých sociálních skupin tehdejší polské společnosti, požadavky, program, etický rozměr, a hlavně strategii a taktiku ve vztahu k tehdejšímu komunistickému režimu. Jde o studii politologickou, přesněji vyjádřeno transitologickou, což ostatně odpovídá profesní specializaci autora. Časově se text zaměřuje především na počátek osmdesátých let minulého století, i když se samozřejmě, byť stručněji, dotýká i událostí předcházejících vzniku hnutí Solidarita a období od vyhlášení stanného práva v prosinci 1981 až do jednání u kulatého stolu na jaře 1989.

Historické a duchovní kořeny Solidarity

Vznik Solidarity nelze plně pochopit bez ohlédnutí se do minulosti. Takový pohled by jistě mohl zahrnout i celé 19. století a tradici polských povstání či Varšavské povstání z roku 1944, zde se však omezíme jen na polské dělnické bouře proti komunistickému režimu.

K první takové události došlo v červnu 1956 v Poznani. Demonstrace dělníků požadujících lepší pracovní podmínky propukla ráno 28. června 1956 v poznaňských Cegielského strojárnách (v té době nesly jméno Stalinovy závody). V dopoledních hodinách se na náměstí před sídlem městského národního výboru shromáždilo asi 100 tisíc demonstrantů, kteří se domáhali úpravy pracovních norem, snížení cen a zvýšení platů.

Vzpouru sice bezprostředně vyvolala nespokojenost dělníků s pracovními podmínkami, avšak demonstranti záhy začali provolávat i hesla politická, zejména se dožadovali politických svobod, nezávislého Polska bez sovětských vojsk či zavedení výuky náboženství do škol. Komunistické úřady povolaly do akce bezpečnostní složky a armádu, které povstání krvavě potlačily: zahynulo několik desítek lidí, stovky jich utrpěly zranění. Celá událost vešla do dějin jako tzv. „černý čtvrtek“.¹

K dalším velkým nepokojům došlo v prosinci 1970 na baltském pobřeží (konkrétně hlavně v Gdyni, Gdaňsku, Elblągu a Štětíně) – tam, kde za deset let vznikla Solidarita. V prosinci 1970 byl však komunistický režim ještě mnohem silnější než stávkující a demonstrující dělníci. Jejich protesty krvavě potlačil, podobně jako povstání v Poznani, a to za cenu několika desítek mrtvých. I tyto události mají svůj „černý čtvrtek“ – čtvrtek 17. prosince 1970, kdy bylo v Gdyni při zásahu ozbrojených složek proti demonstrantům usmrceno téměř dvacet lidí.

V důsledku nepokojů (a jejich krvavého potlačení) však musel odstoupit dlouholetý stranický šéf Władysław Gomułka, jehož nahradil Edward Gierek – technokrat, jenž se domníval, že nespokojenost ve společnosti utlumí růstem životní úrovně. Na chvíli se mu to i podařilo, nicméně krátká éra Gierkova blahobytu stála na hliněných nohou velkých půjček na Západě, které však státem řízená plánovaná ekonomika nedokázala splácet. Rostoucí hospodářské obtíže vyvolaly další stávkovou vlnu – v červnu 1976. Vlnu, jež měla ve svých dlouhodobých důsledcích klíčový význam.

Až do osmdesátých let minulého století byl průběh dělnických vzpour v Polsku zhruba následující: byly živelné, nekoordinované, lokálně omezené, bez koncepce, strategie, politického vedení. Dělníci vyšli do ulic, kde režimní ozbrojené složky jejich rebelii celkem snadno – a krvavě – potlačily.

Problém též spočíval v tom, že protesty zpravidla zůstávaly omezené na dělníky – studenti a inteligence vyjadřovali svůj případný odpor vůči režimu jinak a jindy, bez koordinace s dělníky. V Polsku se tato mimoběžnost týkala, kromě června 1956 a prosince 1970, i roku 1968, kdy na jaře došlo k nepokojům mezi studentstvem, dělníci však tehdy nestávkovali. Zlom přinesl až rok 1976, kdy po zvýšení cen propukly koncem června stávky, především v Radomi a ve varšavské továrně na traktory Ursus. Ozbrojené složky sice nakonec stávky zpacifikovaly, ale zvýšení cen bylo odvoláno. Následovaly však perzekuce dělníků.

Zároveň došlo k vystoupení polských intelektuálů protestujících proti teroru použitému proti účastníkům červnových událostí. V září vznikl Výbor na obranu dělníků (Komitet Obrony Robotników, KOR), který si vytkl za cíl pomáhat zatčeným a pronásledovaným dělníkům a jejich rodinám. KOR, jenž zahrnoval snad všechny dosavadní proudy polské opozice, své aktivity později rozšířil, neomezil se pouze na pomoc dělníkům perzekvovaným kvůli nepokojům z června 1976. Nesmírně důležité však bylo, že se dosud oddělené skupiny opozice – dělníci a inteligence – začaly spojovat v jeden dělný celek. *Právě akce pomoci dělníkům postiženým represemi po červnových událostech se stala činitelem, který prolomil nedůvěru mezi těmito dvěma společenskými skupinami, mezi dělníky a intelektuály. Stala se základem nového svazku. Svazku, který se stal garantem procesu obnovy v Polsku. Tak se zrodila Solidarita*, napsal v *Tygodniku Solidarność* v červnu 1981 Zbigniew Romaszewski, člen KOR, aktivista Solidarity, v letech 2007–2011 místopředseda polského Senátu.²

1 PACZKOWSKI, Andrzej: *Půl století dějin Polska 1939–1989*. Academia, Praha 2000, s. 184–185.

2 ROMASZEWSKI, Zbigniew: Červen 1976. *Tygodnik Solidarność*, 26. 6. 1981. In: *Solidarita. Polské nezávislé odbory od svého vzniku až po vyhlášení výjimečného stavu*. Rozmluvy, Purley 1987, s. 52.

Josef Mlejnek

A významná byla i skutečnost, že od roku 1976 začaly, skoro jako houby po dešti, vznikat další opoziční skupiny a rostl počet nezávislých samizdatových časopisů i jiných aktivit. Počátky této samosprávné organizace polské společnosti se projeví jako zásadní činitel v létě 1980.³

V roce 1979 nepřekračoval počet dělníků aktivně zapojených do opoziční činnosti několik stovek. Ale potenciálně byla podpora této třídy a této generace obrovská, upozorňuje Timothy Garton Ash.⁴ Jaké byly demografické charakteristiky tehdejšího Polska? Nejpočetnější věkovou skupinu tvořili lidé ve věku od 15 do 30 let. Tedy lidé mladí, kteří neprožili druhou světovou válku ani stalinistické období (a pokud ano, tak jako malé děti), a o těchto dobách měli znalost spíše z vyprávění rodičů či jiných příslušníků starších generací. Kvůli industrializaci a urbanizaci rostl počet obyvatel měst, jenž v sedmdesátých letech dosáhl 20 milionů. Rostl též počet osob s vysokoškolským vzděláním. Polská společnost se stávala ve větší míře společností (demograficky) mladou a městskou, byť mezi městem a vesnicí existovaly rodinné svazky a speciální vztahy.⁵

Pokud se však komunističtí plánovači domnívali, že industrializace a urbanizace vyvolají (či značně přispějí k) sekularizaci obyvatelstva, zmýlili se. V „boji o duše“ polský komunistický režim prohrával v souboji s katolickou církví, kterou se nakonec, po marných snahách o potlačení, rozhodl tolerovat. A režimu se nedařilo zvítězit ani v souboji o historické vědomí národa, jenž se s velkou odolností držel spíše předebo rovnou protikomunistických tradic a výkladů dějin.

Zvolení krakovského arcibiskupa Karola Wojtyły papežem (16. října 1978) proto znamenalo, jak bystře podotkl první tajemník polských komunistů Edward Gierek, *velkou událost pro polský lid, více komplikací pro nás*.⁶ Polští komunisté si netroufli nepovolit cestu nového papeže Jana Pavla II. do vlasti, byť na to Leonid Brežněv naléhal. Když zjistil, že Edwarda Gierka nepřesvědčí, reagoval prý alespoň „prorockou“ poznámkou: *Dělej, jak myslíš, ale ty i tvoje strana toho budete později litovat*.⁷

Brežněv se nemýlil. Jan Pavel II. se díky své návštěvě Polska v červnu 1979, kdy účast na mších, které sloužil na otevřených prostranstvích, činila několik milionů účastníků, nesporně stal „Janem Křtitelem“ polského Srpna 1980. Podle Jana Józefa Lipského, zakladatele i kronikáře KOR, *bylo Polsko před a po červnu 1979 duchovně jakoby jinou zemí. Kdoví, zda přelom, k němuž tehdy došlo, nebyl hlubší a opravdovější než ten, který následoval v srpnu 1980. V každém případě však návštěva papeže tvořila podmínku, či spíše přímo inspiraci Gdaňských dob*.⁸ Historik Andrzej Paczkowski shrnul papežovu návštěvu lapidárně a často citovanou větou: *Při pokleknutí před Svatým otcem se Polsko zdvihlo z kolenou*.⁹

3 TARNIEWSKI, Marek: Výbor hoří. In: *Solidarita. Polské nezávislé odbory od svého vzniku až po vyhlášení výjimečného stavu*. Rozmluvy, Purley 1987, s. 54–64.

4 GARTON ASH, Timothy: *Polska rewolucja. Solidarność 1980–1981*. Res publica, Warszawa 1990, s. 10.

5 KARPIŃSKI, Jakub: „Solidarita“ před válečným stavem. Hlavní body dějin. In: *Solidarita. Polské nezávislé odbory od svého vzniku až po vyhlášení výjimečného stavu*, s. 121.

6 Cit. podle DURMAN, Karel: *Útěk od praporů. Kreml a krize impéria 1964–1991*. Karolinum, Praha 1998, s. 215.

7 Tamtéž.

8 LIPSKI, Jan Józef: *KOR. Komitet Obrony Robotników – Komitet Samoobrony Społecznej*. Aneks, London 1983, s. 285.

9 PACZKOWSKI, Andrzej: *Půl století dějin Polska*, s. 276.

Solidarita jako sociální a politické hnutí – pokus o kvadraturu kruhu?

Společensko-politické důsledky návštěvy Jana Pavla II. ve vlasti dobře vyplývají i z výkladu Jacka Kuroně a Jacka Żakowského: *Neobyčejné odhalení naší síly, ke kterému došlo, papež potvrdil svou autoritou, když nám připomínal, že to my jsme hospodáři, že jsme nositeli subjektivity, kterou nám nikdo nemůže vzít, a odpovědnosti, již z nás nikdo nemůže sejmut. [...] To už nebyl dav ani zástup zvelounů účastníků se nějakého uměleckého podniku pod širým nebem, to bylo společenství. Teprve nyní – poprvé po třiceti letech, jsme se mohli spočítat, pohlédnout si do tváří a uvědomit si, že Polsko, to jsme my. Ne vláda, ne úřady, na které jsme neměli prakticky vliv, ne policie, která nás bije, a ne soudy vynášející evidentně nespravedlivé rozsudky – ale my, polská společnost, jež se vlastně probouzí.*¹⁰

Tato slova však nevystihují pouze atmosféru papežovy návštěvy, jejich záběr je mnohem obecnější. Vyjadřují totiž étos a základní politické krédo hlavního proudu polské opozice, a tudíž i samotné Solidarity: zodpovědný, vzdělaný a s ostatními solidární jedinec, který se navzdory komunistickému státnímu a stranickému aparátu podílí na vytváření a „provozu“ rozsáhlé sítě (paralelní) občanské společnosti. Z hlediska myšlenkového pozadí je tato koncepce především plodnou syntézou ideálů inspirovaných polským demokratickým a národním hnutím 19. a 20. století, helsinského procesu a z něho odvozeného důrazu disidentských skupin na otázku lidských práv a – *last but not least* – křesťanství (respektive sociálního učení církve a myšlení na něj navazujícího).

Solidarita byla hnutím zároveň občanským, národním, odborářským i náboženským, a vymykala se tak zařazení do jakékoliv politické či sociální kategorie známé ze západní Evropy. To na jednu stranu vyplývalo ze skutečnosti, že Solidarita vlastně zastřešovala celé pestré spektrum polské společnosti, vyjma vládnoucí prosovětské kliky a těch, kteří měli z jejího panování prospěch, na stranu druhou měla tato výjimečnost své vlastní (polské) historické, kulturní a náboženské zdroje. Období od srpna 1980 do prosince 1981 neslo těžké rysy náboženského či nábožensko-morálního vzepětí společnosti, pro něž byla typická právě solidarita, jež dala název celému hnutí. Jako by se skutečně naplnila slova papeže Jana Pavla II., pronesená 2. června 1979 ve Varšavě při jeho návštěvě Polska: *Necht sestoupí Duch Tvůj a obnoví tvář země. Této země!*¹¹

Právě tato atmosféra určovala i tehdejší vztah Poláků k některým základním politickým a ekonomickým otázkám (demokracie, socialismus versus kapitalismus), jenž by se dal zhruba označit za jakousi „třetí cestu“, byt řadu politických postojů diktovala (ovlivnila) i geopolitická situace a vědomí, že asi není možné pomýšlet na to, že by Polsko mohlo opustit sovětský blok a vydat se plně suverénní cestou. Mnozí Poláci (i někteří zahraniční autoři) si však po roce 1989 kladli otázku, zda postkomunistické Polsko znamená naplnění ideálů Solidarity z počátku osmdesátých let, přičemž odpověď byla minimálně zčásti negativní, a to zejména kvůli individualistické a přísně konkurenční (a tedy „nesolidární“) kapitalistické tržní ekonomice, jakož i kvůli konzumnímu a sekulárnímu charakteru moderní západní společnosti.¹²

10 KUROŇ, Jacek – ŻAKOWSKI, Jacek: *PRL dla początkujących*. Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 1995, s. 209.

11 TISCHNER, Józef: *Etika solidarity. Myšlienky, ktoré pomáhali Poliakom vzápase s komunizmom*. Kalligram, Bratislava 1998, s. 158.

12 K tomu blíže viz: BEYER, Gerald J.: A Theoretical Appreciation of the Ethic of Solidarity in Poland Twenty-Five Years after. *Journal of Religious Ethics*, 2007, roč. 35, č. 2.

Josef Mlejnek

Důraz na nenásilný odpor jako klíčový rys polské opozice sedmdesátých a osmdesátých let

Důležitou součástí politické etiky polské předsolidaritní opozice i samotné Solidarity tvořil důraz na nenásilí. Jak píše Jan Józef Lipski: *K železným ideovým zásadám KOR patřilo zavržení použití násilí. [...] Panovalo přesvědčení, že tu nejde pouze o taktickou zásadu, o bezpečnostní opatření vzhledem k samotnému KOR, nevystavující ho nebezpečí odvety a tak dále, ale o zaujetí vědomého postoje. S tím souviselo přesvědčení, že jestli bude odpovědí KOR na bití a věznění, provokace a očerňování nenávist, KOR bude muset probrát, neboť nenávist je autodestruktivní. Asi v žádné jiné věci se v KOR neprojevil tak hluboce vliv křesťanské etiky jako v této.*¹³

Koncepce nenásilí a pasivního odporu později vyvolala ještě mnoho polemik, zvláště pak po akci generála Jaruzelského v prosinci 1981, avšak ani podzemní Solidarity se jí nepronevřela. I když nenásilí představuje nepřekročitelné tabu, lze vést spor, jak tuto zásadu uplatnit v praxi, neboť zřeknutí se násilí ještě neznamená absolutní rezignaci na jednání z pozice síly. Odmítnutí násilí lze totiž spojit s metodou maximálního odstrašení protivníka, s vytvořením takových podmínek a *fait accompli*, kdy je útok pro druhou stranu nevýhodný, neúnosný, „neekonomický“.

Polská opozice byla tedy opozicí konstruktivní, byť ve zcela jiném, ba přímo protikladném významu, než jaký tomuto slovnímu spojení přikládali komunističtí propagandisté. I ty verbálně nejradikálnější skupiny se omezily maximálně na hlučné pouliční demonstrace, zbraň nejtěžšího kalibru celého opozičního hnutí představovala generální okupační stávka. Kola průmyslu se totiž musí točit – to je slabé, ne-li nejslabší místo snad každého moderního režimu, ovšem toho komunistického zvláště. Jak lakonicky konstatoval Pavel Tigrid: *Režimu nepomůže, když do fabrik pošle tanky, aby pracoviště obsadily: kdo kdy slyšel, že tanky někde něco vyrobily?*¹⁴ Tanky sice nic nevyrobí, lidé se ale dají k práci přinutit – jenže takové krajní řešení s sebou nese také krajní nevýhody. Ostatně, generál Jaruzelski v roce 1980 v kruhu nejužšího vedení nahlas zapochoboval, zda lze na milionech stávkujících vynutit důsledky stanného práva.¹⁵

Dělnická stávka však v případě komunistického režimu neohrožuje pouze – již tak problematickou – výrobu a zásobování, tedy výrobní základnu, ale podkopává též samotné základy legitimacy systému. Vždyť – dělníci přece stávkují proti svému vlastnímu, dělnickému režimu!

Bouřlivé léto 1980

Koncem sedmdesátých let se v Polsku prohlubovala ekonomická krize, bublina gierkovského blahobytu definitivně splaskla. V létě 1980 následovala po zvýšení cen vlna stávek, mohutnější, daleko lépe organizovaná a propojená než v předchozích přípa-

13 LIPSKI, Jan Józef: *KOR*, s. 64.

14 TIGRID, Pavel: *Dnešek je váš, zítřek je náš. Dělnické revolty v komunistických zemích*. Vokno, Praha 1990, s. 134.

15 PACZKOWSKI, Andrzej: *Půl století dějin Polska*, s. 291.

Solidarita jako sociální a politické hnutí – pokus o kvadraturu kruhu?

dech. Dlouholetá opoziční práce a dělná koordinace příslušníků všech sociálních složek polské společnosti vykonaly své. Kritického množství nespokojenosti a zkušeností bylo dosaženo právě v letních měsících roku 1980.

Dne 16. srpna 1980 byl v Gdaňsku založen Mezipodnikový stávkový výbor (Międzyzakładowy Komitet Strajkowy, MKS) v čele s Lechem Wałęsou, jakési koordinační a politické centrum stávkujícího Polska. Taktika dělníků (a vůbec celé opozice) byla poučená a mistrná. Držet se za branami závodů (okupační stávka), žádné pochody v ulicích, které se jednak snadno rozhánějí a jednak se dají snadno zneužít k vyprovokování nepřístojností, jež pak zavdají záminku k zásahu, žádný alkohol, naopak, každý den mše... Po složitém vyjednávání s vládními představiteli na půdě Gdaňské loděnice došlo poslední srpnový den k podepsání Gdaňských dohod, prvního dokumentu v dějinách komunismu, který byla vládnoucí moc donucena uzavřít s vlastní nespokojenou společností. Kromě čistě ekonomických požadavků (odvolání zvýšení cen apod.) obsahovala dohoda i články vyložené politické: právo založit nezávislý odborový svaz, právo na stávku, uvolnění cenzury a propuštění politických vězňů.¹⁶

V září pak vzniká Nezávislý samosprávný odborový svaz Solidarita (Niezależny Samorządny Związek Zawodowy, NSZZ „Solidarność“), který má 3 miliony členů. Záhy se však počet členů vyšplhal na 10 milionů. Solidarita nezůstala omezená na dělníky, organizace nezávislých odborů vznikaly ve všech profesích (například v úřadech, na školách, později vzniká i Solidarita individuálně hospodařících rolníků a organizace Solidarity sdružující řemeslníky). Solidarita se tak vlastně stala základní organizační strukturou celé polské společnosti. Mezi členy Solidarity dokonce patřila téměř třetina členů vládnoucí komunistické strany!¹⁷

Svaz se prozíravě rozhodl pro teritoriální (a ne oborovou) strukturu – byl vlastně federací regionálních nezávislých odborových sdružení – a při jeho vedení počala pracovat skupina takzvaných poradců, většinou představitelů opoziční inteligence (například Bronisław Geremek, Tadeusz Mazowiecki či Adam Michnik). Mezi umírněným vedením svazu a radikálnější členskou základnou však záhy začalo docházet k vážným rozepřím, které umocňoval fakt, že poradci, mající velký vliv na Lecha Wałęsu a politiku Solidarity, stáli vlastně mimo volené struktury nezávislých odborů.

Vládnoucí moc, jak ve Varšavě, tak i v Moskvě, byla zaskočena a nedokázala klást Solidaritě odpor. Vztek ze své, jak doufala dočasné, bezmoci dávala průchod řadou ústrků a obstrukcí. V prvním období patřily k nejzávažnějším z nich průtahy spojené s registrací, a tudíž plnou legalizací Solidarity, svévolné doplňování provokujících vsuvek do stanov nezávislých odborů. Solidarita reagovala hrozbou generální stávky – následoval kompromis, kdy byla slova o vedoucí úloze strany, komunistickým režimem při registraci „podstrčená“ do stanov Solidarity bez jejího vědomí, změněna na jejich dodatek. Ostatně – Solidarita výslovně uznala platnost ústavy PLR, která vedoucí úlohu strany obsahovala po ústavních změnách provedených v polovině

16 Protokol dohody uzavřené vládní komisí a Mezipodnikovým stávkovým výborem dne 31. srpna roku 1980 v Gdaňské loděnici. In: *Solidarita. Polské nezávislé odbory od svého vzniku až po vyhlášení výjimečného stavu*, s. 144–155.

17 GARTON ASH, Timothy: *Polska rewolucja*, s. 110.

Josef Mlejnek

sedmdesátých let. Ovšem při dojednávání Gdaňských dohod v srpnu 1980 si dali zástupci Solidarity záležet na tom, aby formulace o vedoucí úloze strany, na kterou nakonec přistoupili, hovořila o vedoucí úloze Polské sjednocené dělnické strany (Polska Zjednoczona Partia Robotnicza, PZPR; PSDS) ve státě. Společnost se měla stát samosprávným autonomním subjektem. *Spojuje nás přesvědčení, že suverenity a demokracie v Polsku lze dosáhnout, a nejspřávnější cestou k tomu je vytváření samosprávných společenských institucí nezávislých na vládě*, deklaroval samizdatový časopis *Głos* již v roce 1977¹⁸.

Solidarita nikdy nebyla monolitním útvarem, ale nesmírně pluralitním subjektem, který si sice až do hořkého konce svého legálního působení v prosinci 1981 dokázal uchovat vnitřní jednotu, přesto v něm postupem doby krystalizovalo stále více proudů a skupin.

Podle názoru Adama Michnika, vysloveného v roce 1993, *mnohamilionové hnutí v sobě sjednocovalo tři odlišné politické tendence. Za prvé národně-katolickou. [...] Podle této vize měla být Solidarita hnutím navracejícím národní a náboženskou identitu národa. Druhou tendenci představoval populisticko-dělnický proud, ve kterém dominovala zásada mzdových požadavků a přesvědčení, že emancipace světa práce spočívá v tom, že struktury Solidarity převzou plnou moc v podniku, v nemocnici, na univerzitě a v regionech. Nakonec třetí proud, demokraticko-inteligenstský, chápal Solidaritu jako artikulaci úsilí o „svobodu Polska a svobodu člověka v Polsku“. U kulatého stolu byly přítomny všechny tři proudy, ale nepochybně dominoval demokraticko-inteligenstský, opírající se o autoritu Lecha Wałęsy a viditelnou podporu hierarchie katolické církve.*¹⁹ Ale „demokraticko-inteligenstský“ proud, představovaný Wałęsou a jeho poradci, dominoval, pokud jde o vyjednávání s vládou a celkovou politiku Solidarity již v letech 1980–1981, byť se pochopitelně nacházel pod tlakem radikálnějších skupin a proudů.

Klasifikace Timothyho Gartona Ashe je víceméně stejná: *V průběhu posledních týdnů dávaly o sobě vědět tři hlavní tendence. První – fundamentalistická, nacionalistická a populistická. [...] Druhou tendenci, naplňující reálným obsahem slova otce Tischnera²⁰ o „nezávislosti polské práce“, představoval rozvoj myšlenky dělnické samosprávy. [...] Třetí základní tendenci byli „pragmatikové“, kteří v dalším průběhu událostí uznávali nutnost kompromisu s komunistickou mocí. Lech Wałęsa se neustále držel ideje „sebeomezující se revoluce“, pořád hledal „historický kompromis“. Podporovala ho v tom většina poradců a církve.*²¹

Problémy sebeomezující se revoluce

Polsko se tak po srpnu 1980 rozdělilo na dva tábory (na „oni“ a „my“) i institucionálně. Na stranu vládní, reprezentující státní, stranický a represivní aparát a také, což je velmi důležité, zájmy Moskvy, a na Solidaritu. Tu nelze vnímat jenom jako odborový svaz i z toho důvodu, že vlastně vyjadřovala aspirace celé polské společnosti na ži-

18 Cit. podle TARNIEWSKI, Marek: *Výbor hoří*, s. 58.

19 MICHNIK, Adam: *Sokratov tien. Eseje a štúdie*. Kalligram, Bratislava 1997, s. 237.

20 Józef Stanisław Tischner (1931–2000), polský katolický kněz, teolog a filozof, kaplan Solidarity, mj. autor knihy *Etika solidarity*.

21 GARTON ASH, Timothy: *Polska rewolucja*, s. 164–166.

Solidarita jako sociální a politické hnutí – pokus o kvadraturu kruhu?

tot v suverénním a demokratickém státě. Aspirace tu více, tu méně skrývané, neboť hrozba sovětské intervence se nad celým obdobím od srpna 1980 do prosince 1981 vznášela jako temný bouřkový mrak. Geopolitický faktor, tj. příslušnost Polska k sovětskému bloku, tak ovlivňoval domácí dění, strategii a taktiku obou táborů zcela zásadním způsobem, demokratizace byla pevně svázána s otázkou státní suverenity.

Základní politickou koncepci polské opozice obsahuje text Adama Michnika *Nowy ewolucionismus* z roku 1976 (inspirovaný Jackem Kuroněm). Michnik v něm navrhuje jak reformismus „shora“, provozovaný vládnoucími strukturami, tak i takzvaný neopozitivismus, tedy snahu o drobnou pozitivní práci v rámci režimu. Jaké mělo být Michnikem postulované řešení? Jeho vlastními slovy: *Cesta neústupného boje za reformy, cesta evoluce, rozšiřující sféru občanských svobod a lidských práv je – podle mého názoru – jedinou cestou pro disidenty ve východní Evropě. Polský příklad ukazuje, že cestou ustavičného tlaku společnosti na moc se dá dosáhnout skutečných ustupků. S odvoláním na příklad z protilehlého konce kontinentu lze říci, že koncepce polské opozice navazuje spíše na španělský než na portugalský vzor; předpokládá pomalé, postupné, částečné změny, a ne prudký převrat a odstranění existujícího systému násilím. Činitelem určujícím hranice možné evoluce je – a určitě na delší dobu zůstane – vojenská a politická přítomnost SSSR v Polsku.*²²

Michnik pak v téže stati rovněž rýsuje reálné garance své představy: *Když analyzujeme komplex polsko-sovětských vztahů, měli bychom zaznamenat především fundamentální shodu zájmů politického vedení SSSR, politického vedení v Polsku i polské demokratické opozice. Pro každou z těchto stran by sovětská vojenská intervence v Polsku znamenala politickou katastrofu. [...] Vítězná válka SSSR s Polskem by Polákům přinesla národní masakr, ale sovětským vůdcům velkou politickou pobou. A tak – myslím si – vůdci sovětského státu i vůdci Polské sjednocené dělnické strany udělají hodně pro to, aby se takovému konfliktu vyhnuli. Tato situace vymezuje prostor možného politického manévrování; toto rozložení zájmů načrtává pole možného kompromisu.*²³

Kompromis je klíčovým slovem Michnikova politického myšlení již v roce 1976, dokonce se objeví v názvu jedné z jeho pozdějších knih.²⁴ Po Gdaňských dohodách Michnik napsal: *Legitimní aspirace Poláků na svobodu a suverenitu se musí zrealizovat takovým způsobem, aby pro sovětskou politiku byla větší škodou vojenská intervence v Polsku než její neuskutečnění.*²⁵ Michnik byl realista, uvažoval v kategoriích rovnováhy sil – a připomíná tak spíše diplomata 18. století než moralizujícího disidenta z kyčovitého a zavádějícího obrázku, jaký je dnes rozšířen v Čechách. Přepočítal se tehdy již na samém začátku, nebo byl konečný výsledek (Jaruzelského převzetí moci armádou) jen jedním z možných závěrů složité hry, která mohla dopadnout i jinak? Ať tak či onak, Michnikova analýza tehdejší situace je nepochybně hodna pozornosti i dnes.²⁶

22 MICHNIK, Adam: *Sokratov tieň*, s. 24.

23 Tamtéž, s. 25.

24 MICHNIK, Adam: *Takie czasy... Rzecz o kompromisie*. Aneks, London 1985.

25 MICHNIK, Adam: *Sokratov tieň*, s. 65.

26 Adam Michnik nebyl samozřejmě zdaleka jediným strатегоm Solidarity, zde však jde především o to, že jeho texty vystihují podstatu problému či že lze právě na jeho textech podstatu (a rozporuplnost) tehdejší situace výstižně ilustrovat.

Josef Mlejnek

Vladimíra Dvořáková a Jiří Kunc shrnují v knize *O přechodech k demokracii* badatelské výsledky jednoho z odborníků na dané téma, Guillerma O'Donnella: *Přesto existuje báze pro komparaci, a to ve zrodu demokracie v důsledku nikoliv vítězství doktríny nebo hlubokého pochopení dynamiky a následků politických mechanismů, nýbrž v důsledku mnohem jednoduššího faktu, že po dlouhých a vyčerpávajících bojích dojdou představitelé nosných politických, náboženských a sociálních sil k poznání, že cena za likvidaci protivníka by byla větší než cena za toleranci zájmových rozdílů; že násilné potlačení nepřítele není vítězstvím ani výhodou, naopak, že je vhodné si osvojit kooperativní formy politické a sociální interakce.*²⁷

V Polsku nešlo počátkem osmdesátých let o demokracii, ale o vydobytí jistého prostoru pro občanskou společnost. A Adam Michnik uvažoval přesně podle výše citovaných kategorií, soudil, že za jistých okolností by pro SSSR i polské komunisty mohla být likvidace organizované opozice tak nákladná (v široce politickém slova smyslu)²⁸, že by mohli dát přednost kooperativním formám interakce. Takto v zásadě uvažuje každý mocenský subjekt (byť třeba podvědomě), problém je však někde jinde: existuje přece rozdíl mezi takovým účastníkem hry, který usiluje o nalezení každé skulinky, jež by ho dovedla ke kýžené převaze (ke snížení nákladů na silovou akci), a tím, kdo respektuje cizí zájmy, a usiluje proto o rovnovážný model, o včasné zazdění každé trhlinky, jež by se v jeho konstrukci objevila. Takový hráč je vždy ve velké nevýhodě – chybí mu zkrátka „zdravá“ agresivita, „tah na bránu“ moci.

Přitom Solidarita nikdy o převzetí moci vážně neusilovala, a to nejenom z taktických důvodů, z potřeby sebeomezení polské revoluce kvůli hrozbě sovětské agrese. Polský politolog Andrzej Antoszewski hodnotí programovou sebedefinici Solidarity z jejího prvního sjezdu uskutečněného na podzim 1981 takto: *Solidarita se na sjezdu vymezila jako společenské opoziční hnutí vůči PSDS, usilující přesto ne o bezprostřední převzetí vlády, ale pouze o vytvoření podmínek, ve kterých by něco takového bylo možné bez užití síly. Nestala se tedy politickou opozicí v úzkém smyslu slova, ale organizací bojující za demokratický systém, zakládající existenci opozice a její účast v soutěživých volbách (což je výše uvedené procedurální minimum).* Ale jak Antoszewski vzápětí dodává: *Rovnal se to negaci potřeby další existence systému založeného na reprodukci vztahů opřených o politickou dominanci PSDS nad jeho zbylými účastníky.*²⁹

Sebeomezující se polská revoluce tehdy, na podzim 1981, došla až k Rubikonu. Zde je patrná další nevýhoda opozičního hráče v Michnikem nastíněné partii rovnováhy sil. „Nový evolucionismus“ počítá především s aktivní účastí veřejnosti, se společností zorganizovanou do sebeobránných, později dokonce samosprávných struktur – to je jeho armáda. Avšak zatímco protivník táhne poslušnými figurkami, opoziční demokratický šachista musí ty své nejdříve přemluvit, aby se samy dostavily na určené políčko. Ale figurky často neposlechnou a táhnou úplně jinak, nejednou zcela v proti-

27 DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra – KUNC, Jiří: *O přechodech k demokracii*. Sociologické nakladatelství, Praha 1994, s. 32.

28 Například požadavek na vystoupení Polska z Varšavské smlouvy by mohl znamenat hranici „rentability“ likvidace protivníka, neboť by představoval tak „drahé“ ohrožení, že by se již „vyplatilo“ použít sílu.

29 ANTOSZEWSKI, Andrzej: *Erozja systemu politycznego PRL w latach osiemdziesiątych. Studium procesu*. Wydawnictwo Uniwersitetu Wrocławskiego, Wrocław 1992, s. 90.

Solidarita jako sociální a politické hnutí – pokus o kvadraturu kruhu?

kladu k záměrům velmistra. Ovšem těžko jim to vyčítat, neboť jak polský příklad ukazuje, tíhnutí ke svobodě je zcela přirozené a život ve dvou svěřacích kazajkách, jedné stávajícího režimu a druhé vlastního sebeomezujícího se demokratizačního hnutí, je dlouhodobě neudržitelný a vede buď k radikalizaci, nebo k apatii.

Nemožnost kompromisu

S koncepcemi stavějícími na kompromisu lze na první pohled snadno polemizovat – komunistický systém je totalitní diktaturou, která se nikdy s nikým nebude o moc dělit. Stačí z totalitního monolitu vysunout jednu cihlu a celá stavba se zhroutí. To komunisté dobře vědí, a udělají proto všechno, aby udrželi veškerou moc pod kontrolou. S tím by tehdejší zastánci kompromisu jistě souhlasili, dodali by však, že bytostné tíhnutí určitého systému je jedna věc, konkrétní realita věc druhá. Svoji představu jakéhosi polodemokratického, hybridního uspořádání hájil Adam Michnik takto: *Zůstává však otázkou, zda je takový systém vůbec možný, zda jednoduše nejde o etapu demontáže komunistického systému a jeho evoluce směrem k systému více stran. Na to se sluší odpovědět, že se komunistická moc v Polsku už naučila soužití s cizími tělesy – třeba s mocnou a nezávislou katolickou církví. Ba co víc – naučila se, že toto spoluzití jí může přinést pozitivní výsledky. Zdá se, že v dějinách těžce zkoušených společností reálná řešení diktuje jiná logika než logika sociologie politických vztahů. V srpnu 1980 Poláci všem dokázali, že chápou svoji sílu, ale také její omezení.*³⁰

To Michnika vedlo k naději, že je možný systém-hybrid, zkrřížení totalitní organizace státu s demokratickými institucemi společnosti. Je to řešení logicky provizorní, ale nic nebyvá tak trvalé jako provizoria.³¹ Adam Michnik se živě zajímal o přechody k demokracii v jiných zemích. Jeho vzorem proto bylo to, co politologie nazývá sjednaný přechod, spoluřízená demokratizace či pakt mezi elitami, přičemž v Polsku se komunistická elita opírala o represivní aparát, opozice zase o tlak a podporu společnosti. Michnik si také uvědomoval morální a ideový bankrot režimu, který je jako *zlý pes, co rád hryže, ale zuby už má vykotlané. Zmizel étos Pavky Korčagina.*³² Komunistickou stranu proto trefně charakterizoval jako *odborový svaz pracovníků mocenského aparátu.*³³ Za této situace byla podle Michnika možná dohoda po vzoru úspěšných přechodů od autoritativních jihoevropských režimů (k nimž se ten polský po jeho soudu blížil). Podle Dvořákové a Kunce se *všichni analytici jihoevropských procesů shodli v tom, že cestu k nejúspěšnějším přechodům otevřela široká koalice (nikoli radikální opozice) neohrožující sociálně ekonomické uspořádání (kromě dočasného vybočení v Portugalsku, které přechod k demokracii prodloužilo), dále konsociační postupy, pakty mezi elitami a parlamentarismus vycházející z proporcího zastoupení.*³⁴ Radu těchto rysů lze v Polsku vysledovat v roce 1989, zvláště pokud by-

30 MICHNIK, Adam: *Sokratov tieň*, s. 68.

31 Tamtéž.

32 Tamtéž, s. 97. Formulace sice pochází až z roku 1982, nicméně platí i pro situaci před 13. prosincem 1981.

33 Tamtéž, s. 85.

34 DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra – KUNC, Jiří: *O přechodech k demokracii*, s. 31.

Josef Mlejnek

chom pod „parlamentarismem vycházejícím z proporcčního zastoupení“ chápali předem dohodnutý poměr křesel mezi oběma hlavními tábory a pod „neohrožovaným sociálně ekonomickým uspořádáním“ postupnou a nepostihovanou „divokou privatizací“ státního majetku převážně komunistickou nomenklaturou.³⁵ Avšak na počátku osmdesátých let na to bylo asi přece jen příliš brzy. Na pakt totiž musí být dva.

Komunistická strana se v letech 1980–1981 nacházela v rozkladu, téměř třetina z její třímilionové členské základny patřila zároveň i do řad členů Solidarity.³⁶ Tento dle Michnikovy charakteristiky odborový svaz pracovníků mocenského aparátu cítil, že se systém rozkládá, a značná část jeho příslušníků byla mírně řečeno zmataná. O ideje už šlo jen málo. Jak píše Norman Davies: *Eroze marxistické ideologie v Polsku nepochybně začala již před osmdesátými léty. A dospěla do takového stupně, že dnes (psáno koncem osmdesátých let, pozn. aut.) je mnohem více marxistů například v Kalifornii než v celém Polsku.*³⁷ V rámci PSDS se počal rodit určitý obrodný proud a řadě jeho představitelů určitě nešlo upřít dobrou vůli a dobré úmysly. Timothy Garton Ash cituje jednoho z členů této vnitrostranické opozice, podle nějž „*nový evolucionismus*“ KOR nedostačoval – *Polsko potřebovalo také „nový revizionismus“.* *Zachránit zemi bylo možné pouze společným nátlakem vyvíjeným jak společností, tak i nezávislým hnutím v rámci strany, reformující se podobně jako v roce 1956.*³⁸ Tato představa plně odpovídá politologickým poznatkům o přechodech k demokracii – *Giuseppe Di Palma neváhal jednoznačně podporit takovou koalici sil odstraňující starý režim, která je složena z umírněných představitelů starého a nového.*³⁹

V PSDS se reformátoři pokoušeli spolupracovat na základě horizontálních dohod mezi stranickými organizacemi, což znamenalo frontální útok na zásadu demokratického centralismu. Akutní nebezpečí vycítilo nejenom stranické vedení ve Varšavě, ale i v Moskvě. V *Dopise Ústředního výboru KSSS Ústřednímu výboru PSDS* z 5. června 1981 mimo jiné stojí: *Průběh přípravy sjezdu komplikuje takzvané hnutí horizontálních struktur, které je nástrojem rozkolu strany, jehož využívají oportunisté, aby na sjezd propašovali své lidi a vnutili sjezdovému jednání své záměry.*⁴⁰ Ač byly přípravy a i samotný průběh IX. mimořádného sjezdu polských komunistů (14.–20. července 1981) provázeny do té doby neslýchanou mírou vnitrostranické demokracie, důsledku všeobecného zmatku a chaosu, „pravověrné“ struktury si pomocí zákulisních machinací dokázaly poradit i za této situace. Byť došlo k výměně téměř celého vedení (ústředního výboru i politbyra), jeho charakter zůstal v podstatě nezměněn. Nastoupila jen nová sestava se starým obsahem a hnutí horizontálních struktur utrpělo drtivou porážku. Tím se však také dramaticky snížily naděje na dosažení kompromisu.

Ty nebyly nijak vysoké i z jiného důvodu – represivní složky režimu, armáda a policie, zůstaly prakticky netknuté a jejich zástupci pozvolna zaujíмали státní a stranické funkce. Rozkládající se stát a strana tak byly vyztuženy prověřenými kádry z řad armá-

35 DUDEK, Antoni: Krize komunistického systému v Polsku v 80. letech. *Paměť a dějiny*, 2010, roč. 4, č. 3, s. 46–48.

36 GARTON ASH, Timothy: *Polska rewolucja*, s. 110.

37 DAVIES, Norman: *Boże igrzysko. Historia Polski. Tom II. Od roku 1795*. Znak, Kraków 1994, s. 809.

38 GARTON ASH, Timothy: *Polska rewolucja*, s. 108.

39 DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra – KUNC, Jiří: *O přechodech k demokracii*, s. 61.

40 MATOUŠ, Milan: *Spiknutí proti Polsku*. Svoboda, Praha 1982, s. 228.

Solidarita jako sociální a politické hnutí – pokus o kvadraturu kruhu?

dy a státní bezpečnosti (SB). Ostatně, nejlépe tento proces ilustruje osoba samotného generála Jaruzelského, dlouholetého ministra obrany, jenž se v únoru 1981 stal premiérem a v říjnu téhož roku pak dokonce převzal funkci prvního tajemníka strany.

Kompromis je ovšem velmi ošemetnou kategorií i z hlediska toho, jak jej přijmou příznivci politiků, kteří smírnou dohodu uzavřou. Jednu z největších krizí v dějinách Solidarity z let 1980–1981 představuje tzv. bydhošťská krize.⁴¹ 19. března 1981 byli představitelé Solidarity během bouřlivých jednání s představiteli komunálních orgánů (těžko v daných podmínkách užít slovo „samospráva“) v Bydhošti brutálně vyvedeni ze sálu milicí a těžce zbitý předák Solidarity Jan Rulewski musel být převezzen do nemocnice. Celostátní vedení Solidarity (Celostátní koordinační výbor; Krajowa Komisja Porozumiewawcza, KKP) vyhlásilo stávkovou pohotovost (později i výstražnou časově omezenou generální stávkou) a žádal plně vyjasnění událostí a důsledné potrestání viníků. Celá společnost se ocitla jakoby v mobilizaci; podle četných pozorovatelů nebyla Solidarita nikdy tak silná a odhodlaná jako tehdy. Po dlouhých a nervózních dnech dusivého napětí nakonec Lech Wałęsa dojednal s představiteli vlády kompromisní řešení, navíc bez toho, aby měl souhlas KKP – ten si nechal zajistit až ex post, což vedlo k ostrým sporům ve vedení Solidarity (v personifikované podobě Lech Wałęsa versus Andrzej Gwiazda) a k pocitům hlubokého rozčarování v polské veřejnosti. Ta se cítila oklamána svými vůdci, kteří pomocí „kabinetní politiky“ uzavírají nemastné neslané kompromisy – hovořilo se dokonce o tzv. „prohnilém kompromisu“⁴² – s nenáviděným komunistickým režimem (podobné nálady se pak v Polsku šířily i v době jednání u kulatého stolu v roce 1989). Podpora veřejnosti Solidaritě a síla hnutí kulminovala právě v březnu 1981. Pak začala klesat, i když se stále udržovala na vysoké úrovni.

Právě na bydhošťské krizi je přímo čítankově patrný rozdíl mezi typem radikálního a kompromisního aktivisty Solidarity. Na jedné straně Andrzej Gwiazda, jehož temperament, slovy Timothyho Gartona Ashe, *dobře ilustroval problém přechodu od pronásledované opozice k vůdcovství masového hnutí. Gwiazda ze své přirozenosti postrádal schopnost usilovat pouze o to, co je možné. Kdyby takovou vlastnost měl, nikdy by nezačal vést válku o věci, které se v sedmdesátých letech všem jevily jako nemožné. Byl typickým rytířem zásad, přímo překypujícím neústupností.*⁴³

Proti němu stál charismatický, ale často také intrikánský Lech Wałęsa, jenž ve svých pamětech v souvislosti s bydhošťskou krizí napsal: *Věděl jsem, že když se pohneme, může se ukázat, že už se nebudeme moci zastavit a v tom momentě nebudou mít ti nahoře na výběr. [...] Když jsem přemýšlel o tom, jak postupovat, představoval jsem si tisíce lidí majících ty samé problémy co já, majících rodiny, děti, myslících na kousek chleba, na svou budoucnost, ale i na zemi, v jaké budeme žít. [...] Odtud ten rozpor s jistou částí aktivistů, kteří neradi přijímali kompromisy. Kdo by ostatně něco takového miloval! A hlavně v případě, když máš pravdu na své straně! Tehdy se vlastně rodí touha po vytvoření „svaté ligy“ a neúspěšného boje za své pravdy, jež neustále prohrávají ve střetu s existujícím uspořádáním světa. Na takové cestě*

41 PACZKOWSKI, Andrzej: *Půl století dějin Polska*, s. 297–298.

42 Tamtéž.

43 GARTON ASH, Timothy: *Polska revoluce*, s. 51.

Josef Mlejnek

se nepočítají oběti, důležitá je jediné otázka ponižované pravdy, tak jako i ponižovaných lidí, kteří ji reprezentují.⁴⁴

Z Wałęsy, jenž musel do 13. prosince 1981 volit mezi rizikem konfrontace a ztrátou důvěry společnosti⁴⁵, promlouvá státník. Ale „Lech“ byl státníkem přímo monarchickým, což mělo své nemilé důsledky: *Lech Wałęsa byl skutečným charismatickým vůdcem, cítil svou odpovědnost a byl připraven osobně přijímat nepopulární leč nezbytná rozhodnutí – dokonce proti „solidaritnímu parlamentu“⁴⁶, jakým byla KKP. Ale evidentně nedokázal opravdu sám velet, tudíž de facto – tak jako v každé absolutní monarchii – v jeho jménu vládli poradci tvořící dvůr. A jako každou absolutní monarchii, i Solidaritu dvorský systém ničil. Vynášel stále výše lidi průměrné a přitom destrukoval spojení mezi vedením svazu a jeho společenským zázemím.⁴⁶*

Tuto přísnou charakteristiku Kuroňe a Žakowského podtrhuje i hodnocení z úst jednoho z veteránů polské opozice Bogdana Borusewicze, byť pronesené až v době výjimečného stavu⁴⁷, a tudíž logicky nesené jistou hořkostí: *Kvetl vůdcovský kult. Nejdříve nejvyšší vůdce – Wałęsa, kterého nebylo možné kritizovat, potom vůdce v každém vojvodství a skoro i v každém podniku. A co horšího, lidé – tak jak to popsal Fromm v „Útěku od svobody“ – se chtěli své svobody zbavit a vložit ji do rukou rozbujelých autorit. Neboť jak jinak vysvětlit chování člověka, který si na schůzi regionální organizace Solidarity bere hlas a prohlašuje, že ho voliči zavázali k tomu, aby hlasoval pro všechno, co řekne Wałęsa, a proti všemu, co řekne Gwi-azda?⁴⁸* Po desetiletích komunismu se demokracie rodila obtížně i v rámci opozičního hnutí, avšak daleko horší tehdy byla omezená, ne-li přímo nulová, reálná možnost položit základy demokracie v rámci celého Polska.

V zemi se také prudce zhoršovala ekonomická situace a výjimkou nebyly ani takzvané hladové pochody.⁴⁹ Režim nedokázal zavést účinné ekonomické reformy, a to jak z hlediska mezi své vlastní doktríny, tak kvůli tomu, že by jejich realizace vyžadovala spolupráci (ne-li rovnou spoluvládu) se Solidaritou. Její vedení zprvu přímou účast na správě země (přesněji řečeno státu) zásadně odmítalo, ale ekonomické poměry a ti, kteří jimi nejvíce trpěli, tj. členové a příznivci Solidarity, po něčem takovém víceméně volali. Solidarita, vědomá si nemožnosti stupňovat za dané situace sociální a mzdové požadavky, byla ochotna převzít spoluodpovědnost, ale pouze pod podmínkou, že obdrží i adekvátní spolupodíl na rozhodování o polské ekonomice. To však režim zarputile odmítal. V reakci na tuto skutečnost se začaly rozvíjet iniciativy směřující k vytvoření dělnické samosprávy v podnicích či k realizaci ideje tzv. aktivní stávký, jež měla spočívat v převzetí kontroly nad produkcí a její distribucí nezávislými odbory.⁵⁰ Do prosince 1981 však tyto tendence zůstaly v podstatě ve stadiu příprav.

44 WAŁĘSA, Lech: *Droga nadziei*. Znak, Kraków 1990, s. 220 a 225.

45 ANTOSZEWSKI, Andrzej: *Erozja systemu politycznego PRL*, s. 104.

46 KUROŃ, Jacek – ŻAKOWSKI, Jacek: *PRL dla początkujących*, s. 224.

47 Jelikož polská ústava neznala pojem výjimečný stav, ale jen válečný stav, užívá se v Polsku pro akci generála Jaruzelského tento termín, ač její obsah odpovídá spíše tomu, co je všeobecně nazýváno právě výjimečným stavem.

48 LOPIŃSKI, Maciej – MOSKIT, Marcin – WILK, Mariusz: *Konspira. Rzecz o podziemnej „Solidarności“*. Modem a Polski Dom Wydawniczy, Gdaňsk – Warszawa 1989, s. 19.

49 PACZKOWSKI, Andrzej: *Půl století dějin Polska*, s. 301.

50 Tamtéž, s. 309.

Solidarita jako sociální a politické hnutí – pokus o kvadraturu kruhu?

Jak již bylo řečeno, na kompromis musí být dva. Ovšem komunistický režim bral všechny dohody s opozicí jako taktickou záminku, jako pragmatický ústupek, sloužící jeho hlavnímu cíli – eliminaci Solidarity. Lze samozřejmě vést spor o to, jakou podobu tato eliminace mohla mít, pokud však režim záhy zjistil, že se mu nepodaří Solidaritu společně s církví lstivě vkomponovat do jakési „národní fronty“ a prakticky si ji tak podřídit, začal připravovat silové řešení. Polští i sovětsí komunisté si stále mysleli, že zničení protivníka je méně „nákladné“ než kooperace. A mezi demokracií (snahou o ni) a totalitní (totalitarizující) diktaturou zeje nepřekonatelná propast, nepřekonatelná tehdy, pokud se vládnoucí režim rozhodne zachránit svou podstatu za každou cenu. *Kdyby PSDS rezignovala na úsilí o hegemonii, přestala by být komunistickou stranou. A kdyby Solidarita podepsala dohodu o „loajální spolupráci“, zpronevěřila by se ideálům, které ležely v jejich základech a zajistily jí masovou podporu společnosti,* píše Andrzej Antoszewski.⁵¹

V zemi sužované ekonomickou krizí a napětím, podporovaným takřka neustálými manévry vojsk Varšavské smlouvy⁵², unavené z bezvýsledných pokusů o nalezení uspokojivého řešení, čemuž odpovídaly i rostoucí spory v rámci Solidarity, stály proti sobě dva vyhraněné tábory – vláda versus opozice (společnost). Šlo nepochybně o hodnotový konflikt mezi diktaturou a demokracií. Politika zde nebyla vnímána jako *výraz realizace skupinových politických zájmů, ale jako uskutečňování určitých hodnot,*⁵³ což podle Antoszewského značně snižovalo *možnosti účinného využití kooperativních strategií.*⁵⁴

Přestože marxisticko-leninská ideologie byla mrtvá, stále ještě fungovala jako legitimizační štít režimu, zvláště s ohledem na podporu ze strany SSSR. Solidarita sice usilovala o kompromis, o jakousi pseudodemokracii, komunistický režim ale dobře věděl, že i zdánlivě neškodný hybrid podlamuje samotné principy jeho moci. Totalitní systém, byť notně zvětralý, je založen na monopolu, na hře s nulovým součtem: buď všechno, nebo nic. Proto je ochoten do zničení protivníka investovat velmi vysoké „částky“ a kooperativních strategií si příliš necení. Aby se začal chovat podle vzorců odvozených politologií na základě výzkumu pádů nedemokratických, autoritářských režimů v jižní Evropě a v Latinské Americe, musela jeho eroze postoupit ještě o notný kus dál. Minimálně tam, kde se nacházel koncem osmdesátých let, kdy již přívlastek „totalitní“ začínal být opravdu velmi sporný. I proto v letech 1980–1981 politické změny v Polsku *nedospěly ani k dosažení procedurálního minima, dokonce ani k započetí opravdové diskuse na toto téma.*⁵⁵ Tehdejší „dvoutáborový“ systém lze snad – z hlediska vztahu vlády a opozice – charakterizovat s Antoszewskim jako *konzultativní autoritarismus*⁵⁶, přičemž by však v takovém modelu bylo nutné zohlednit též zvláštní postavení církve, oscilující mezi rolí prostředníka a zároveň i protektora opoziční strany konfliktu.

51 ANTOSZEWSKI, Andrzej: *Erozja systemu politycznego PRL*, s. 99.

52 PACZKOWSKI, Andrzej: *Pół stuleci dziejów Polska*, s. 306.

53 ANTOSZEWSKI, Andrzej: *Erozja systemu politycznego PRL*, s. 138.

54 Tamtéž.

55 Tamtéž, s. 113.

56 Tamtéž, s. 120.

Josef Mlejnek

Není pravda, že srpnové dohody ukončily konflikt společnosti s režimem. Právě naopak – byl to teprve začátek eskalace konfliktu. Ukázalo se, že jde o zásadní rozpor mezi režimem totalitního typu a společností, která znovu získala iniciativu. [...] Nedovedu si představit střední cestu nebo kompromisní řešení, při němž by si společnost zachovala svá práva a zároveň by zaručila klid a hladké fungování státu. Režim získal nakonec (neúplnou) kontrolu nad vývojem událostí tím, že použil brutální násilí, konstatoval na česko-polském sympoziu uspořádaném v říjnu 1982 ve Frankenu Tomasz Mianowicz.⁵⁷

Adam Michnik pokládal ve svých kalkulacích, představených výše, přímou vojenskou intervenci SSSR za akci spojenou s tak vysokými „náklady“, že musí být pro Moskvu nepřijatelná, a ta tak bude ve snaze o zachování svých strategických zájmů náchylná ke kompromisu.⁵⁸ V tom se v zásadě nespětl, nepočítal však asi s řešením předvedeným v noci z 12. na 13. prosince 1981 generálem Wojciechem Jaruzelským.

Výjimečný (válečný) stav

Generál Wojciech Jaruzelski, premiér, ministr obrany a šéf strany v jedné osobě, oznámil v neděli 13. prosince 1981 užaslým Polákům z televizní obrazovky vyhlášení výjimečného stavu (v polštině válečného, neboť tehdejší polská ústava termín výjimečný stav neznala). Přesněji těm, co mohli zůstat doma, neboť řada opozičních aktivistů se tou dobou již nacházela v internačních táborech či na cestě do nich. Jejich seznamy byly připraveny už dávno, dokonce tak dávno, že někteří lidé z „černé listiny“ stačili do „dne D“ zemřít přirozenou smrtí. *Musíme si uvědomit, že dnes znovu ožívají posměšné názory, že v Polsku panuje bezvládí. Je třeba učinit všechno, abychom takové názory jednou provždy zlikvidovali*, snažil se generál udeřit na vlasteneckou notu.⁵⁹ Do očí mu vidět nebylo. Měl na nich černé brýle, neboť v době války, když byl jako mladík internován na Sibiři, ho prý sněžný týpyt málem připravil o zrak. Image vůdce jihoamerické junty však byla téměř dokonalá.

Solidarititu úder generála Jaruzelského naprosto zaskočil. Akce proběhla takřka bez odporu, navíc byla inteligentně naplánována na víkend, kdy se nepracuje. Pouze místně se ve dělníci pokusili vzdorovat obsazením podniku a stávkou – takřka legendární se v tomto ohledu stal důl Wujek, kde si zásah speciálních jednotek vyžádal několik mrtvých.⁶⁰ *Nikdo nepočítal s tím, že se tak viditelně slabá vláda ukáže přesto být tak silnou. [...] Mnohem více jsme se obávali vnější intervence, vzpomínal později jeden z vůdců podzemní Solidarity Władysław Frasyniuk.⁶¹ A jiného ze předáků Solidarity, Zbigniewa Bujaka, nikdy nenapadlo, že by mohlo dojít k výjimečnému stavu, tím spíše, že nikdo z našich expertů nedokázal jednoznačně říci, je-li něco takového možné. Jedinou mně známou osobou,*

57 MĚŠŤAN, Antonín (ed.): *Československo-polské styky včera, dnes a zítra*. Opus bonum, München 1986, s. 81.

58 Důsledků přímé vojenské intervence podobné té z roku 1968 do Československa se sice Moskva obávala, přesto (či právě proto) dávala přednost jiným formám silového řešení.

59 MATOUŠ, Milan: *Spiknutí proti Polsku*, s. 233.

60 HOLZER, Jerzy – LESKI, Krzysztof: *„Solidarność“ w podziemiu*. Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1990, s. 18–19.

61 LOPIŃSKI, Maciej – MOSKIT, Marcin – WILK, Mariusz: *Konspira*, s. 23.

Solidarita jako sociální a politické hnutí – pokus o kvadraturu kruhu?

která předpovídala vojenskou diktaturu, byl Wiktor Kulerski. Ale činil tak velmi nesměle, neboť (jak sám říkal), nechtěl šířit defetismus.⁶²

Solidarita přešla do podzemí, ti z předáků, kterým se podařilo uniknout zatčení, začali záhy vytvářet ilegální konspirativní síť. Ovšem, jak to tak bývá, podílel se na ní jen zlomek z deseti milionů členů legálně působícího svazu. Někteří z vůdců podzemní Solidarity pak vzhledem k snadnosti, s jakou byla v prosinci 1981 potlačena, kritizovali doktrínu pasivního odporu a nenásilí, jež tvořila základní kámen strategie i taktiky celého hnutí. Podle Zbigniewa Bujaka *vládě posloužila jako lakmusový papírek kauza Vyšší důstojnické požární školy ve Varšavě* (okupační stávka na této škole byla brutálně potlačena oddíly ZOMO⁶³ 2. prosince 1981, tedy deset dní před výjimečným stavem – pozn. aut.). *Kdyby se její posluchači bránili, zabarikádovali se, házeli cibly, kdyby se tehdy sáhlo k aktivnímu odporu, alespoň v nějakých základních rysech, měla by vláda 13. prosince větší obavy. Ale oni se drželi pasivního odporu, nechali se vyvést. Což se pak v prosinci přijalo jako model, jako vzor.*⁶⁴

Bogdan Borusewicz vyjadřuje podobný názor: *Pasivní odpor způsobil agónii Solidarity. Útočníci z oddílů ZOMO všude vcházeli jako do vlastního (Horní a Dolní Slezsko představují výjimky) – beze spěchu. [...] Nejhorší je, že tak vstoupili i do gdaňské loděnice. Všichni v ní spatřovali baštu-symbol, a přesto se vědělo, že zdejší výbor je slabý, nejslabší ze všech podniků – z hlediska intelektuálního i organizačního, nemluví o odvaze. Proklamování pasivního odporu jenom vládu povzbudilo k potlačení stávky silou. Bylo třeba chovat se opačně – dávat najevo rozhodnost, odhodláni bojovat až do posledního dechu. Heslo pasivního odporu nadto vytvořilo psychologický stav, kdy stávkující seděli a čekali, až „oni“ vtrhnou dovnitř a dají jim nakládačku.*⁶⁵

Ale ani předáci podzemí Solidarity nevolali po aktivně násilných akcích. Podle jejich mínění měla Solidarita pouze více „cenit zuby“, aniž by je chtěla skutečně použít. Zda by tak dokázala vládu odstranit, je však sporné. Ostatně, vyžadovalo by to permanentní pohotovost, obsazení alespoň klíčových podniků i o víkendech a tak podobně. Společnost však nelze udržovat ve stavu permanentní mobilizace dlouho, navíc by tak mohlo snáze dojít k nechtěné násilné konfrontaci s komunistickou mocí.

Násilné metody byly tabu i v době výjimečného stavu. Jak píše autoři knihy *Konspira: Vůdci podzemí nikdy nepovažovali teroristické metody boje za reálnou alternativu. Pomineme-li praktické důvody, popírající smysl terorismu v totalitním systému, nejdůležitějším argumentem proti aktům násilí je morální rozměr, v jehož jménu konspirace Solidarity pracuje. Vždyť přijetí brutálních metod protivníka by zcela zohydilo etickou tvář podzemní Solidarity. Władysław Frasyniuk vždy zdůrazňoval váhu masového odporu, a teroristický boj může vést pouze kádrová organizace, podřízená bezohledným pravidlům.*⁶⁶ A jak v *Konspire* říká sám

62 Tamtéž, s. 12.

63 ZOMO (Zmotoryzowane Odwoły Milicji Obywatelskiej - Motorizované zálohy Veřejné bezpečnosti) byly speciální policejní útvary využívané k potlačování demonstrací a protestů, byly známé svojí brutalitou.

64 LOPINŃSKI, Maciej - MOSKIT, Marcin - WILK, Mariusz: *Konspira*, s. 36.

65 Tamtéž, s. 37-38.

66 Tamtéž, s. 152.

Josef Mlejnek

Władysław Frasyniuk, *skrýváme se jako uruguajští Tupamaros, ale ne proto, abychom zabíjeli, nýbrž proto, abychom pracně vybudovali organizaci, jež nakonec přiměje vládu k ústupkům*.⁶⁷ Polská povstalecká tradice byla tedy přizpůsobena konkrétním dobovým podmínkám a podřízena přísným etickým normám.

Podzemí se proto soustředilo na upevňování konspirativní sítě, na letákové akce, produkci nezávislých tiskovin, demonstrace a pokusy o vyvolání stávek. Romantická myšlenka všeobecného povstání byla brzy zavržena ve prospěch strategie „dlouhého pochodu“.⁶⁸

První fáze výjimečného stavu sice přinesla vlnu represí a internací, ta však začala relativně záhy opadávat. Podle Normana Daviese *politika provozovaná v Polsku postrádala řadu charakteristických rysů nejenom vojenských převratů uskutečněných jinde ve světě, ale také obvyklých programů „normalizace“ v sovětském duchu. [...] Neuchyloval se (Jaruzelského režim, pozn. aut.) k masovému teroru, jaký zavládl v Kádárově Maďarsku po roce 1956, ani k systematickým čistkám typickým pro Husákovu „normalizaci“ v Československu po roce 1968, a konečně ani k deportacím a k přesídlování, typickým pro sovětský styl. [...] Z jakéhosi důvodu, který není celkem jasný, vojenský režim neusiloval o plné využití převahy. Byl překvapivě nesmělý a – na sovětské standardy – nevěrohodně zdrženlivý. Jeho pasivita zůstává nevyřešenou hádankou*.⁶⁹

Hodnocení Jacka Kuroně vyznívá podobně: *Teror výjimečného stavu nebyl tak bolestný, jak jsme mohli soudit, a odpor nebyl tak velký, jak se nám zpočátku zdálo na základě kusých signálů, které pronikaly do internačních táborů. Jaruzelski i Kiszcza (ministr vnitra, pozn. aut.) se velmi snažili, aby nerozpoutali spirálu teroru a odvety. Nechovali se jako lidé, kteří chtějí zlomit společnost silou. Po 13. prosinci nerozdávali tvrdé rány. Naopak, brzdili konfrontaci, seč mohli*.

A protože teror nebyl tak krutý, lidé všeobecně snáze akceptovali realitu. Pouze nevelká část z 10 milionů členů Solidarity byla ochotná angažovat se v podzemní práci, byť by měla jen finančně přispívat na činnost nelegálního svazu, a ještě méně osob se pak hodlalo účastnit pouličních střetů s milicí nebo stávek, za které nyní brozily drakonické tresty. A těžko se jim divit. Na podzim 1980 se přece nezapsali do Zemské armády, pouze do legálně existujících odborů, což téměř nevyžadovalo odvahy. Nyní se báli, a navíc byli rozčarováni působením Solidarity mezi Srpnem a Prosincem. Dominovalo spíše přesvědčení, že svaz již promarnil svoji šanci (jestli vůbec nějaká existovala) a nemůže vybrát válku se sovětským impériem. A i kdyby dokázal nějakým způsobem Jaruzelského porazit, vystaví Polsko katastrofě cizí intervence.⁷⁰

Jaruzelského diktatura každopádně výrazně posunula komunistický charakter politického systému v Polsku směrem k jihoamerické juntě. Primárním mocenským činitelem se stal stát, a zejména jeho represivní ozbrojené složky, oslabená komunistická strana ustoupila poněkud do pozadí, stala se spíše převodovou pákou a muzeální stafáží státně-vojenského režimu. Jaruzelski sice zůstával v čele strany (prvním tajemníkem ÚV PSDS byl od 18. října 1981), nicméně si dával záležet na státním

67 Tamtéž, s. 157.

68 PACZKOWSKI, Andrzej: *Půl století dějin Polska*, s. 325.

69 DAVIES, Norman: *Serce Europy. Krótka historia Polski*. Aneks, London 1995, s. 43.

70 KURON, Jacek – ZAKOWSKI, Jacek: *PRL dla początkujących*, s. 242–243.

Solidarita jako sociální a politické hnutí – pokus o kvadraturu kruhu?

aspektu své moci a legitimizace jeho režimu byla čím dál tím víc spíše rádobyvlástecká. Ostatně, za výjimečného stavu převzala v Polsku formální moc (podstatně byly spíše neformální, neinstitucionalizované vazby v rámci vládnoucí „rudé junty“) Vojenská rada národní záchrany (Wojskowa Rada Ocalenia Narodowego, WRON), Poláky všeobecně přezdívaná *wrona* čili vrána. V jejím názvu se tedy nevyskytují slova jako „revoluce“ či „socialismus“, ale „vojsko (armáda)“ a „národ“. Komunistu v Evropě začala zvonit hrana, zbyly jen mocenské struktury, jež se začínaly poohlížet po jiných zdrojích legitimacy, neboť, jak pravil Talleyrand, *na bodáku se nedá sedět*.⁷¹ Slovy Adama Michnika: *Aparát brání moc a výsady, a ne ideje a hodnoty. Sáhnutí po argumentu síly, který nabradil sílu argumentů, je toho nejviditelnějším důkazem. Dovolme si parafrázovat Hegela: WRONa Minervina vylétá za soumraku*.⁷²

Cesta ke kulatému stolu

Výjimečný (válečný) stav byl po roce pozastaven a kromě předáků Solidarity opustila vězení většina internovaných, roku 1983 byl výjimečný stav zrušen a WRON rozpuštěna. Slábly i represe – přes občasně excesy, jako například vraždu kněze Jerzyho Popieluszka, jejíž aktéři však alespoň stanuli před soudem.⁷³ Režim sice nadále zůstával diktaturou, nicméně její ostří se stále otupovalo. Jacek Kuroń toto období nazývá „podivnou stabilizací“: *Po propuštění Wałęsy a pozastavení platnosti výjimečného stavu nastala doba podivné stabilizace. Lidé Solidarity si uvědomovali, že nejsou schopni svrhnout vládu, natož podle slov předsedy Slezsko-Dąbrowského Regionu Andrzeje Rozpłochowského „tak přitvrdit, aby kremelský orloj zahrál Mazurek Dąbrowského“ (polskou hymnu, pozn. aut.). Vláda zase chápala, že má sice sílu na to, aby se Solidaritě postavila, ale že ji nedokáže zničit. Začala éra faktické koexistence*.⁷⁴ Jaruzelského režim, závislý na západních úvěrech, se k opozici choval stále mírněji a pod nátlakem Západu propustil v roce 1986 takřka všechny politické vězně.⁷⁵

Po dlouhých jednáních a sporech došlo na podzim 1987 také ke spojení vedení podzemní Solidarity (Prozatímní koordinační výbor; Tymczasowa Komisja Koordynacyjna, TKK) s orgánem, který založili vůdci a poradci hnutí, propuštění z vězení a z internace (Prozatímní rada Solidarity; Tymczasowa Rada „Solidarności“, TR „S“). Vznikl tak Celostátní výkonný výbor (Krajowa Komisja Wykonawcza, KKW), působící veřejně, nelegálně, a tudíž trpěně.⁷⁶ Některé radikálnější složky opozice, například Bojující Solidarita (Solidarność Walcząca), stejně jako tisk, distribuce a redakce většiny opozičních tiskovin však nadále zůstávaly v podzemí.

Ovšem Solidarita byla už pochopitelně jiným hnutím než v letech své největší slávy. Jacek Kuroń v roce 1987 odhadoval míru její podpory u polské veřejnosti na

71 Cit. podle MICHNIK, Adam: *Sokratov tien*, s. 86.

72 Tamtéž, s. 100.

73 HOLZER, Jerzy – LESKI, Krzysztof: „Solidarność“ w podziemiu, s. 94.

74 KUROŃ, Jacek – ŻAKOWSKI, Jacek: *PRL dla początkujących*, s. 250.

75 Tamtéž, s. 255.

76 HOLZER, Jerzy – LESKI, Krzysztof: „Solidarność“ w podziemiu, s. 134–135.

Josef Mlejnek

30 procent, později tvrdil, že i tak šlo o nadnesený odhad.⁷⁷ Podle Jakuba Karpińskiego *Odborový svaz vytvořený oficiálně za výjimečného stavu má dnes (v roce 1989, pozn. aut.) mnohem více členů než Solidarita. Nadto kolem poloviny zaměstnanců nepatří ani do těchto odborů, ani k Solidaritě.*⁷⁸ Až mladá generace dělníků, znechucená mizivými perspektivami života v socialismu, vlila do vysychajícího cévního systému Solidarity čerstvou krev.

V roce 1988 Polskem opět proběhla vlna stávek, nešlo však o tak mohutný proud jako před osmi lety.⁷⁹ Takto porovnává očité svědek Timothy Garton Ash srpen 1980 se stávkou v gdaňských loděnicích roku 1988: *Osmý den stávky v roce 1980 se na dvoře shromáždily tisíce dělníků, nemluvě o stovkách delegátů z ostatních stávkujících továren z celé země. Náměstek předsedy vlády měl zahájit přímé a veřejné jednání se Stávkovým výborem. Osmý den této stávky se počet dělníků na dvoře zmenšil z tisíců na stovky. Žádný Stávkový výbor. Žádný náměstek předsedy vlády. Žádné přímé ani veřejné jednání.*

Někteří ze stávkujících tu byli už v roce 1980. Ale většina těch, co tu dnes zůstávají, jsou velmi mladí, kolem dvaceti let. Formovaly je spíš zkušenosti se stanným právem než se „Srpnem“ nebo pěti sty dny, kdy Solidarita nebyla v ilegality. [...] Nepřekvapuje nás, že některá polská úřední místa naznačují, že Wałęsa tuto stávku plánoval. Pokud to lze posoudit, opak je pravdou. Určitě ji nezačal a téměř určitě si ji nepřál. Stávku začali tito dělníci sami. [...]

A Wałęsa? Trvá na tom, že není vůdcem této stávky. Z čistě formálního hlediska není ani členem stávkového výboru. Žertuje: „Jsem poradcem obou stran.“ Samozřejmě, že ve skutečnosti je „šéf“. Když jsem poprvé psal o srpnu 1980, měl jsem před sebou „podivného poměššího muže se splihlým knírem a špatně šitými kalhotami“. Dnes je Wałęsa impozantní zjev s úhledně zastřiženými vlasy a knírem, poměrně elegantním sportovním sakem (i když má stále na klopi odznak s Černou Madonou a se „Solidaritou“), dobře padnoucími proužkovanými kalhotami, na nobou má poněkud překvapivě kožené trepky. Polyká vitamíny a pečuje o něj lékařka, okouzluje ji starší paní profesorka v bílém plášti. Je klidný a autoritativní, poradce si přivolává jako král. V roce 1980 byl, ať šel kamkoliv, obklopen vzrušeným davem dělníků v montérkách – byl jedním z nich. Dnes se k němu mladí stávkující chovají téměř s úctou – je dvakrát tak starý jako oni a světově proslulý (mimo jiné laureát Nobelovy ceny za mír z roku 1983, pozn. aut.). Ale neztratil dar výmluvnosti. V pondělí odpoledne zvedne jejich náladu a upevní jejich morálku svým charakteristickým „kulometným“ projevem. „Není nás zase tak málo,“ říká. „Stačí to...“

Působí to jako neústupnost. Ale není, protože Wałęsa je politik od přirozenosti, má v sobě něco, co hraničí s genialitou, a velmi přesně ví, co dělá. Je si velice dobře vědom, že se třemi sty chlapci a modlitbami nemůže dostat Solidaritu zpátky. Ale jako vůdčí postavě národa a světově známému symbolu Solidarity mu nemůže nikdo vytknout, že by se spokojil s něčím menším. Takže podporuje jednání – „Panie Tadeuszu,“ volá na Mazowieckého, „vy jste muž pro jednání, protože vy jste pro rozumné řešení“ – a zároveň částečně hraje o čas, aby zjistil, zda přece jen, proti vši pravděpodobnosti, jiné velké továrny neprojeví svou solidaritu, jak to udělaly v roce 1980. Zatím se bude před davem držet zpátky, aby měl jistotu, že je bude moci vyvést jediným možným způsobem: důstojným dobrovolným ústupem, aniž by se dospělo k dohodě. V pondělí odpoledne se na okamžik zdá, že se zázrak přece jen stane: „Ursus nás podpořil,“ křičí někdo,

77 KUROŇ, Jacek – ŻAKOWSKI, Jacek: *PRL dla początkujących*, s. 259.

78 KARPIŃSKI, Jakub: *Między komunizmem a demokracją*. Verba, Chotomów 1992, s. 127.

79 HOLZER, Jerzy – LESKI, Krzysztof: „Solidarność“ w podziemi, s. 147.

Solidarita jako sociální a politické hnutí – pokus o kvadraturu kruhu?

a skutečně, tuto zprávu vysílala Svobodná Evropa. Ale v nejlepším případě je to jen polopravda, takže zvečera Wałęsa a jeho poradci vidí, že se dějiny, jak ostatně očekávali, neopakují. Takže v úterý ruku v ruce vypochoďují, otec Jankowski po Wałęsově pravici, Tadeusz Mazowiecki po levici, do kostela svaté Brigity na děkovnou mši. Vpředu nese někdo dřevěný kříž, který stál v bráně do dvora. Jsou na něm slova „Bůh, čest, vlast“ a pod tím 1970, 1980, 1988...⁸⁰

Tento obraz je velmi výmluvný.⁸¹ Wałęsa a Solidarita jsou spíše národními symboly polských snah o svobodu a nezávislost než vskutku účinnou organizací. Většina společnosti je apatická – spíše čeká, co se bude dít. Nicméně hodnocení Gartona Ashe je přece jen trochu příkré. Solidarita byla koncem osmdesátých let jistě slabší než v době svého zrodu, přesto se, slovy Antoniho Dudka, polská opozice stala *trvalým činitelem odporu vůči režimu*.⁸²

Vůči režimu, jehož krize se, přes snahy o reformy (více méně kosmetické) prohlubovala. Ekonomická situace se zhoršovala a Jaruzelského režim se po nástupu Gorbačova už nemohl spoléhat na sovětskou podporu. Jinak řečeno, režim soustavně slábl: *U příležitosti čtyřicátého výročí vzniku komunistického režimu v Polsku se 23. července 1984 generál Jaruzelski rozplýval nad dosaženými výsledky. „Žádné jiné zřízení,“ prohlásil, „by nedokázalo v tak krátké době překonat následky válečné pobromy.“ Následující den přinesly deníky jeho řeč s palcovými titulky. Na vnitřní straně ale oznamovaly, že je možné vyměnit sklenice se zavařeninou za úzkoprofilové zboží, jakým je toaletní papír.*⁸³ Na tomto tristním stavu se ani koncem osmdesátých let nic nezměnilo.

Jak píše autoři publikace *Vznik, vývoj a krize sovětského bloku v Evropě 1944–1989: Podřízení státní doktríny PSDS státnímu pragmatismu, a to zvláště v situaci, kdy proletariát odmítl komunistickou stranu jako svůj předvoj, znamenalo vznik atypické a nezvratné struktury moci, v níž se strana jako všeobsahující síla stala de facto zbytečnou. Rozbití ideologického raison d'être komunistické moci uvolnilo prostor variantním doktrínám, a to jak autoritativním, tak například i těm, které reprezentovala Solidarita. Zajímavá odluha státu a strany byla příčinou toho, že se stalo otázkou času, kdy tíživá hospodářská situace a aktivní činnost opozice donutí polské komunisty zahájit dialog s opozicí, který by měl dalekosáhlé důsledky. [...]* Vliv reformní politiky v SSSR výrazně urychlil diferenační procesy v PSDS, kde se znatelně profilovalo „tvrdé“ konzervativní křídlo, střed a liberálové, přičemž vliv měli především liberálové a centristé.⁸⁴

Hlavní proud polské opozice Solidarity, byť oproti letům 1980–1981 oslabené, se – s mírnou nadsázkou řečeno – konečně dočkal: jeho vize přechodu od komunismu k alespoň omezené, či dokonce úplné demokracii, která byla v této studii dokumentována především pomocí textů Adama Michnika, se mohla začít realizovat.

Komunismus se hroutil, Moskva již ztrácela sílu přímo řídit své satelity, pragmatické složky režimu (v západním jazyce liberální) poznaly, že jedinou šancí na záchra-

80 GARTON ASH, Timothy: *Středoevropská volba*. Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, Praha 1992, s. 85–86 a 88–89.

81 Podobně situaci hodnotí i HOLZER, Jerzy – LESKI, Krzysztof: „Solidarność“ w podziemiu, s. 151.

82 DUDEK, Antoni: *Krize komunistického systému v Polsku v 80. letech*, s. 52.

83 UNGER, Leopold – JELEN, Christian: Stalin měl pravdu: Polsko nelze posovětštit. *Střední Evropa*, 1985, roč. 1, č. 4, s. 97.

84 MOULIS, Vladislav – VALENTA, Jaroslav – VYKOUKAL, Jiří P.: *Vznik, krize a rozpad sovětského bloku v Evropě 1944–1989*. Amosium servis, Ostrava 1991, s. 228.

Josef Mlejnek

nu moci je kompromis, kooperativní strategie. Vše špelo, byť klopotně a s obtížemi, ke kulatému stolu.⁸⁵

Závěr

Komunismus se jako systém postupně rozkládal, což poskytovalo stále větší prostor pro opoziční činnost. Zatímco však v období 1953–1956 v Maďarsku a v roce 1968 v Československu byly reformy iniciovány (či spoluiniciovány) „shora“, v Polsku došlo v letech 1980–1981 poprvé k vystoupení širokého opozičního společenského hnutí „zdola“, které ve své podstatě směřovalo k demontáži komunistického systému a k zavedení demokratických poměrů.

Ekonomická neúspěšnost komunismu ve srovnání se Západem urychlovala, společně s absencí důsledného informačního monopolu, rozklad systému, neboť ten svou legitimitu stavěl též na slibu, že dovede zajistit daleko vyšší životní úroveň v širokém smyslu slova. Což také – ve spojení s ekonomickou spoluprací se západními státy, vedenou snahou dostat propagandistickým slibům o zvyšování životní úrovně a získat moderní technologie – od sedmdesátých let oslabovalo vůli komunistických režimů k užití represivního aparátu, a ulehčovalo tak činnost opozice. V Polsku ji navíc usnadňovalo i zachování autonomních enkláv v rámci komunistické společnosti – hlavně katolické církve.

Polská opozice dokázala v bývalém sovětském bloku jako jediná – vzhledem ke specifickým podmínkám – přejít z fáze relativně nepočetné skupiny zaštitěné spíše morální argumentací k politické práci v užším slova smyslu, získat si sympatie a podporu širokých vrstev obyvatelstva, a vytvořit tak masové hnutí, které musela komunistická moc (polská i sovětská) po jistý čas respektovat jako politického partnera, byť měla od samého počátku v úmyslu jej zničit. Přejít do této fáze však také takřka nutně znamenal přijetí kompromisu jako základního stavebního kamene politického myšlení a jednání, což způsobovalo napětí mezi praktickým a morálním aspektem opoziční práce.

Polská opozice zcela zásadně odmítala násilné metody boje. Snažila se maximalizovat veřejnou stránku svého působení, přestože jistá část její činnosti (například vydávání nezávislých tiskovin) musela logicky zůstat zakonspirovaná.

Hlavní strategie polské opozice spočívala ve vykonávání tlaku na vládnoucí moc s cílem donutit ji k ústupkům, a postupně tak rozšiřovat prostor, v němž je možná autonomní či přímo svobodná činnost lidí. V systému založeném na totální kontrole se opozice snažila budovat neformální vazby a struktury občanské společnosti. Polská opozice usilovala o přechod od sebeobranu (čili zadržování komunismu) k sebeorganizaci (zatlačování komunismu) – byla tedy bytostně evoluční a „konstruktivní“.

Polská politická scéna tvořila pevnou součást dějin komunismu jako takového, veškeré dění v období 1944–1989 bylo neobyčejně závislé na příslušnosti Polska k sovětskému bloku, na geopolitických zájmech Moskvy a na vývoji vztahů Východ-Západ. V Polsku byla – oproti Latinské Americe či jižní Evropě – demokratizace daleko

Solidarita jako sociální a politické hnutí – pokus o kvadraturu kruhu?

více spojena s otázkou státní suverenity. Sama opozice si tuto skutečnost uvědomovala a byla ochotna své požadavky omezit, respektovat jisté základní zájmy domácí nomenklatury a zejména pak Sovětského svazu, což však pochopitelně vedlo k velkému pnutí v jejím rámci. Vzhledem k tužbám celé společnosti však sebeomezení představovalo tak jako tak jen dočasně aplikovatelný požadavek, neboť po jisté době, není-li vývoj násilně přerušen, samo vyústí buď v radikalizaci, nebo v apatii.

Komunistická moc, vedená svými totálními mocenskými nároky, bytostně tíhla k použití represe, i když i ona musela brát čím dál tím víc v potaz mezinárodněpolitickou situaci a potřebu zajistit chod ekonomiky, materiální a technologickou základnu režimu. Tento aspekt měl velký vliv na oslabení represí, na větší toleranci i na to, že tvrdá represe byla zpravidla použita až jako poslední řešení, pokud všechny ostatní prostředky selhaly a hrozilo-li nezvratné prolomení podstaty systému. Tímto způsobem nakonec vyústily události let 1980–1981, kdy musel být komunistický systém zachráněn pomocí vojenské diktatury. Avšak koncem dekády již eroze systému (a celé sovětské říše) pokročila tak daleko, že následoval vyjednávací a kompromisní scénář.

Solidarita nebyla koncem osmdesátých let už tak silná jako na počátku, v době svého vzniku. Avšak dokázala přežít úder zasazený výjimečným (válečným) stavem a i poté představovala funkční strukturu, kterou režim nedokázal potlačit a s níž, když sám zeslábl, musel začít vyjednávat. Kulatý stůl v roce 1989 odstartoval konečnou demontáž komunistického systému.

Po pádu společného nepřítele začalo v rámci tábora Solidarity přirozené štěpení, jež vyústilo v ostrý politický souboj, označovaný též jako „válka nahoře“. Solidarita dodnes působí jakožto odborový svaz, a od roku 1989 probíhá také boj různých politických stran, hnutí a proudů o to, kdo je lepším reprezentantem a vykladačem odkazu Solidarity. Řada autorů si rovněž klade otázku, zda vývoj po roce 1989 odpovídá duchu původní Solidarity, přičemž terčem kritiky se stává především individualismus a ostrá („egoistická“) soutěživost, která přišla s kapitalismem (s tržní ekonomikou). Kritizován je v této souvislosti též sekulární charakter a mravní relativismus moderní západní společnosti, jež je vnímána nejen jako nekřesťanská, ale v řadě ohledů jako přímo protikřesťanská. Život Solidarity po roce 1989 (jak ve smyslu působení odborového hnutí a politických formací, které se z něj vyvinuly či na něj odkazují, tak ve smyslu sporů o ducha Solidarity a jeho absence v postkomunistickém kapitalistickém Polsku) je však tématem přesahujícím zaměření této studie.